

*Кулуева Ч.Р., Ташкулова Г.Б.***КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖОГОРКУ БИЛИМ БЕРҮҮ
СИСТЕМАСЫНЫН АБАЛЫ***Кулуева Ч.Р., Ташкулова Г.Б.***СОСТОЯНИЕ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
В КЫРГЫЗСТАНЕ***C.R. Kulueva, G.B. Tashkulova***STATE OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM
IN KYRGYZSTAN**

УДК: 338.1

Бул макалада учурдагы Кыргызстанда квалификациялуу кадрларды даярдоо маселелери, сандык өзгөрүүлөрдүн салыштырмалуу талдоосу, акыркы төрт жылдагы өлкөдөгү жогорку кесиптик билим берүү тутумунун абалы, билим берүү кызматтарынын сапаты жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү, өлкөнүн билиминин индексинин концепциясы өлкөнүн социалдык өнүгүүсүнүн көрсөткүчү мамлекеттик университеттерди каржылоо. Өлкөнүн адамдык капиталын көбөйтүүнүн жана экономикалык өнүгүүнүн келечегин өркүндөтүүнүн жолун сунуш кылган билим берүүнүн чыгымдары жөнүндө маалыматты чогултуунун көйгөйлүү аспектилерин жөнүндө, ресурстар менен камсыздоонун ажырагыс көрсөткүчү катары каржылоонун көлөмү менен түзүмдүк мүнөздөмөлөрүнүн ортосундагы байланыш жана билим берүү тутумунун иштешинин натыйжалары билим берүү кызматтарынын сапатын жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу маселеси. Калктын билим деңгээли менен билим берүүгө инвестициялардын көлөмүнүн ортосундагы байланыш негизделип, каржылоонун ар кандай булактарын тартуу жана пайдалануу менен билим берүү тутумун өнүктүрүүнүн жолдору каралды.

Негизги сөздөр: Кыргызстандын университеттери, абитуриент, студент, каржылоо, билим берүү, инвестиция, билим сапаты, мамлекеттик бюджет, жеке чыгымдар.

В данной статье рассматриваются вопросы подготовки квалифицированных кадров в современном Кыргызстане, сравнительный анализ количественных изменений, структуры и состояния системы высшего профессионального образования в стране за последние четыре года, вопросы качества и конкурентоспособности образовательных услуг, понятие индекса образования страны, как показателя социального развития страны, особенности финансирования государственных вузов. О проблематичных сторонах сбора информации о расходах на образование, как одного из ключевых показателей социального развития, что предполагает способ увеличения человеческого капитала страны и улучшения перспектив экономического развития, связь

между размерами и структурными характеристиками финансирования как интегрального показателя ресурсного обеспечения и результатами функционирования образовательной системы, позволяющего повысить качество и конкурентоспособность образовательных услуг. Обоснована взаимосвязь уровня образованности населения с объемом инвестиций в образование, а также рассмотрены пути развития системы образования путем привлечения и использования различных источников финансирования.

Ключевые слова: вузы Кыргызстана, абитуриент, студент, финансирование, образование, инвестиция, качество образования, государственный бюджет, частные расходы.

This article discusses the issues of training qualified personnel in modern Kyrgyzstan, analysis of the state of the system of higher professional education in the country, issues of quality and competitiveness of educational services, the concept of the country's education index as an indicator of the country's social development, and the specifics of financing public universities. Expenditures on education, the relationship between the size and structural characteristics of financing as an integral indicator of resource provision and the results of the functioning of the educational system. The relationship between the level of education of the population and the volume of investment in education has been substantiated, and the ways of developing the education system by attracting and using various sources of funding are considered.

Key words: universities of Kyrgyzstan, applicant, student, financing, education, investment, quality of education, state budget, private expenditures.

Дүйнөнүн интеграциясы жана ааламдашуу шартында жогорку квалификациялуу адистерди даярдоо жана аларды өз убагында жумушка орноштуруу маселелери биринчи кезекте болуп, өлкөнүн экономикасын өнүктүрүүдө артыкчылыктуу ролду ойнойт.

Ишмердүүлүктүн ар кандай чөйрөлөрүндө мамлекет тарабынан жүргүзүлүп жаткан реформалар республикада жогорку кесиптик билим берүүнү рефор-

малоого да өбөлгө түздү. Реформалоо жараянында билим сапатын жогорулатууга, анын жеткиликтүүлүгүнө жана дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине жайылтууга көңүл бурулууда.

Өлкөнүн социалдык-экономикалык абалын мүнөздөөчү негизги көрсөткүчтөрдү жарыялаган Кыргызстандагы статистикалык жыйнагынын маалыматтарына таянып, биз жогорку билим берүү тутумундагы көрсөткүчтөргө, мисалга айтсак, 2016-2020-жылдар арасындагы жогорку окуу жайлар жыйындысы, ал жерде билим алып жатышкан студенттердин саны, ошону менен бирге профессордук-окутуучулук курамдын абалына салыштыруу ыкма менен талдоо жүргүздүк. Бул маалымат 1-таблицада чагылдырылган.

1-таблица

Билим берүүнүн түрлөрү боюнча Кыргыз Республикасынын жогорку окуу жайлары

	2016	2017	2018	Отклонение (+/-)		
				2019	Сумма	В % к 2016
Билим берүү мекемелеринин саны бардыгы	50	51	51	55	5	6
Мамлекеттик	33	35	34	38		15
Жеке	17	16	17	17	-	-
Студенттердин саны - баары, мин алам	175,4	161,4	164,6	183,8	8,4	5
Анын ичинен:						
Мамлекеттик билим берүү уюмдарында бөлүмдөр боюнча:	153,5	138,7	141,2	159,6	6,1	4
Күндүзгү	94,2	94,4	97,6	107,9	13,7	15
Кечки	0,5	0,6	0,9	1,0	0,2	25
Сырттан	40,4	24,6	25,1	33,0	-7,4	-18
Дистанттык	18,2	19,2	17,7	17,7	-0,5	-3
Жеке	21,9	22,7	23,4	24,2	2,3	11
Бөлүмдөр боюнча:						
Күндүзгү	13,5	15,8	16,4	17,5	4	30
Кечки	0,5	0,7	0,6	0,2	-0,6	75
Сырттан	4,9	3,2	3,7	3,7	-1,2	-24
Дистанттык	2,7	3,0	2,7	2,8	0,1	3,7
10 000 адамга туура келген студенттин саны	298	269	268	293	-5	-1,68
Миң адам жалпы санга карата пайыз менен	94,5 54	85,9 53	86,9 53	95,7 52	1,2	1
Профессордук-окутуучулук курамдын саны (штаттык персонал), адам	10512	12 145	11 665	12 160	1348	12
Эскертүү: Улуттук статистика комитетинин Кыргызстан цифраларда – 2020 аттуу басылмасынын маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү.						

Көрсөтүлгөн маалыматтар боюнча, учурда өлкө аймагында иш алып барган жогорку окуу жайлардын саны 2016-жылдан бери беш бирликке көбөйгөндүгүн байкоого болот. Эл каттоонун жыйынтыгы боюнча 2020-жылы 10 миң калкка карата саналганда ЖОЖдо билим алган студенттердин саны 293 болду, бул деген 2016-жылдагы көрсөткүчтөн 5 бирдикке аз, анткени

менен жогорку билимдүү калктын жалпы санын алып карасак, оң динамика байкалат, бул деген жогорку билимдүү адамдардын саны (2020-жылы 94,5 адамдан 95,7 адамга чейин) өсүп жаткандыгынан кабар берет.

2020-жылдык көрсөткүч боюнча, республикада 55 жогорку окуу жайы адистерди даярдоо менен алек, анын ичинде 38и мамлекеттик, 17си мамлекеттик

эмес. Бул көрсөткүчтөр калк арасындагы жогорку билимге болгон суроо-талаптын салыштырмалуу туруктуу деңгээлде турганын көрсөтөт [2].

Кыргыз Республикасынын жогорку окуу жайларында 183,8 миңден ашуун студент, алардын ичинен 24,2 миң студент жеке ЖОЖдордо билим алып келүүдө. Жогоруда келтирилген маалыматтарга таянып, калктын күндүзгү билим берүүгө болгон кызыгуусунун бир аз жогорулагандыгын байкай алабыз, мындан улам, аралыктан окутуу бөлүмүндө студенттердин санынын азайышына алып келген. Ошондой эле, мамлекеттик эмес ЖОЖдордо студенттердин санынын өсүү тенденциясы бар экендигин белгилөөгө болот. Бул жеке менчик ЖОЖдордо билим сапатынын жогорулашын, ошондой эле мамлекеттик эмес университеттерге болгон элдин ишениминин жогорулагандыгын көрсөтөт.

Жалпы республикалык тестирлөөнүн жыйынтыгы боюнча республикалык бюджеттин эсебинен студенттерди окутуу үчүн мамлекеттик билим берүү гранттарын берүү түрүндөгү мамлекеттик ЖОЖдордо каржылоодогу алгачкы өзгөрүүлөр Кыргыз Республикасынын Президентинин 2002-жылкы “Билим берүүнүн сапатын камсыз кылуу жана билим берүү процесстерин башкарууну жакшыртуу боюнча мындан аркы чаралар жөнүндө” жарлыгына ылайык киргизилген. Ал эми учурда мамлекеттик бюджеттин эсебинен жогорку окуу жайларында окутуу үчүн жеке гранттарды бөлүү механизмдери өркүндөтүлүп жатат.

Билим берүүгө кеткен чыгымдар социалдык өнүгүүнүн негизги көрсөткүчтөрүнүн бири катары каралат, анткени ал жарандардын билим алуусуна мамлекет жана коом тарабынан кандай көңүл бурулуп жаткандыгын чагылдырат. Билим берүү тармагындагы инвестициялар өлкөнүн адамдык капиталын көбөйтүүнүн жана экономикалык өнүгүүнүн келечегин өркүндөтүүнүн гана маанилүү жолу эмес, өз алдынча баалуулукка ээ көрүнүш, анткени билим адамдардын ой жүгүртүүсүн кеңейтет, алардын өзүн-өзү реализациялоого мүмкүнчүлүк берет, материалдык жыргалчылыгына жана сергек жашоо образына салымын кошот [3].

Билим берүү кызматтарынын сапатын жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу ресурстардын бардык түрлөрүнүн, биринчи кезекте финансылык ресурстардын болушу жана натыйжалуу пайдаланылышы менен гана ишке ашырылат. Экономикадагы рынок мамилелеринин шарттарында билим берүү тутумунун ийгиликтүү өнүгүүсү каржылоонун ар кандай булактарын тартуу жана пайдалануу менен камсыздалат.

Дүйнөлүк тажрыйбада жалпысынан социалдык өнүгүүнүн жана өзгөчө билим берүү тутумунун негизги көрсөткүчтөрүнүн бири катары Дүйнө өлкөлөрүндөгү билим берүү Индекси (Education Index) эсептелет. Бул индекске ылайык, Кыргызстан 0.656 көрсөткүч менен дүйнөлүк рейтингдеги биринчи 100 мамлекеттин орточо маанисинен (0.782) төмөн жайгашууда, жана бул жагымдуу орточо көрсөткүч катары кабыл алынышы мүмкүн [3].

Кыргыз Республикасынын билим берүү тутумунда үч негизги каржылоо булагы бар: мамлекеттик, жеке жана тышкы каржылоо.

Мамлекеттик булактар – бул жарандардын салыктык төлөмдөрүнөн түшкөн кирешенин негизинде калыптанган мамлекеттик бюджет.

Жеке каражаттар – бул үй чарбаларынан келип түшкөн төлөмдөр кирет (орто мектептеги, бала бакчалардагы ата-энелер фонддору).

Тышкы каржылоо – бул Кыргыз Республикасынын билим берүү системасына, сырткы, эл аралык уюмдар тарабынан берилген каражаттар.

Республикалык бюджеттин каражаттары – бул Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигиндеги топтолгон каражаттар, булар төмөнкү багыттарга жумшалат:

- мамлекеттик билим берүү мекемелерине (коммуналдык кызматтарга, имараттарды кармоого кетүүчү чыгымдарды кошпогондо);
- шаардык, райондук билим берүү бөлүмдөрүнө;
- мектепке чейинки, мектептен тышкары жана башка билим берүү мекемелеринин эмгек акы фондусуна кетүүчү чыгымдар [4].

Жеке чыгымдар – бул үй чарбаларынын билим алууга жумшаган каражаттарынан турат. Жеке билим берүү мекемелерине же мамлекеттик мектептердеги, бала бакчалардагы ата-энелер фондуна билим берүү кызматтары үчүн төлөнүп, топтолгон каражаттар. Бул формалдуу жана бейформал түрдөгү төлөмдөр. Мындай төлөмдөр көбүнесе өлкөнүн ири шаарларында, Бишкек жана Ош шаарларында көбүрөөк кездешет.

Борборлоштурулган эсеп-кысап жүргүзүлбөгөндүгүнө байланыштуу, айтылган жеке каражаттар көлөмүн аныктоого болбойт. Мындан тышкары, ата-энелер фондундагы финансылык агымдар жөнүндө ишенимдүү маалымат алуу өтө татаал жана кирешелер менен чыгашалардын ачык-айкындуулугунун жоктугу менен айырмаланат.

Бирок, калктын чыгымдарын кыйыр баалоо Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин маалыматтарынын негизинде жүргүзүлүшү мүмкүн. Мисалы, 2016-жылдан 2020-жылга чейинки

мезгилде калктын билим берүү кызматына жумшаган чыгымдары 4,5 миллиард сомдон 5,2 миллиард сомго чейин көбөйгөн, бул орто эсеп менен мамлекеттик чыгымдардын 22% түзөт. Билим берүү кызматтарына жараша мамлекеттик чыгымдардын көлөмүнүн өсүшү, жеке чыгымдар боюнча дыкат анализдөөнүн ошону менен бирге, мамлекеттик каражаттардын жумшалуусунун ачык-айкындуулугун камсыз кылуучу механизмдерди, экинчиден, калктын аярлуу катмарын каржылык жактан коргоону камсыз кылуучу инструменттерди иштеп чыгуунун зарылдыгын көрсөтөт.

Жогорку билим берүү чыгымдары, билим берүү тутумуна мамлекеттик чыгымдардын жалпы санынын пайыздык үлүшү катары, жогорку окуу жайларындагы окуу чыгымдарынан турат. Азыркы учурда, жалпы билим берүү тутумуна чыгымдардын өсүшүнө карабастан, эффективдүү каржылоо жөнүндө ооз ачуу мүмкүн эмес, себеби каражаттар бюджеттик чыгымдардын экономикалык классификациялык беренелерине ылайык гана бөлүштүрүлөт. Каражаттарды бюджеттик классификациялоонун экономикалык беренелерине ылайык бөлүштүрүүдө, биринчиден тармактын кызматкерлерине социалдык төлөмдөр (айлык акы, кошумча төлөмдөр жана жөлөк пулдарды, студенттерге стипендиялар) зарылдык деңгээлине жараша аныкталат. Ошону менен, окуу процессти камсыз кылуу, мекемелердин материалдык-техникалык базасын жанылоо жана аларды өнүктүрүү чыгымдары каржылоосуз бойдон калып жатат. Учурда, бюджеттин тартыштыгынан улам билим берүүнүн натыйжалуу каржылануусу, талапка ылайык, максаттуу пайдалануу принцибинин сакталуусуна байланыштуу, колдо болгон ресурстарды жөндөөдөгү чек-төөлөрдөн улам төмөндөтүүгө болот [4].

Билим берүү тутумунун финансылык көрсөткүчтөрүн талдоо билим берүүгө жумшалган чыгымдар - дүйнөнүн каалаган өлкөсүнүн билим берүү тутумунун камсыздоо деңгээлинин маанилүү мүнөздөмөсү

деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Билим берүү кызматын каржылоо боюнча көрсөткүчтөрдүн өлкөлөр аралык салыштыруулары чыгымдардын болжолдуу, алгылыктуу деңгээлин аныктоого, пайда болуп жаткан тенденцияларды түшүнүүгө, бир жагынан ресурстарды камсыздоонун ажырагыс көрсөткүчү катары каржылоонун көлөмү менен түзүмдүк мүнөздөмөлөрүнүн ортосундагы байла-нышты жана экинчи жагынан билим берүү тутумунун иштешинин ар кандай натыйжаларын аныктоого мүмкүндүк берет.

Мына ошентип, эл аралык тажрыйба көрсөткөндөй, мамлекеттин жана коомдун инновациялык өнүгүүсүн, улуттук экономиканын билимге негизделип өнүгүүсүн камсыз кылган билим берүү моделине өтүү үчүн, Кыргыз Республикасы билим берүүнү каржылоонун так жана ачык-айкын тутумун куруу үчүн олуттуу аракеттерди көрүшү керек. Бул каржылоо тутуму башкаруунун жана билим берүүнү кармоо аспектилери менен байланыштырылышы керек, ошондой эле жетиштүү көлөмдө кепилденген каражаттар менен камсыз кылынышы керек.

Адабияттар:

1. Кыргызстан цифралар менен, Басылмалардын архиви - Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети. - Бишкек, 2018, Кирүү режими: www.stat.kg
2. Кыргыз Республикасынын жогорку окуу жайларынын тизмеси - [Электрондук ресурс] - Кирүү режими: <http://edu.gov.kg/ru/high-education/unis-system/spisok-gosudarstvennyh> (Кирүү датасы: 24.10.2019).
3. Билим берүүгө чыгымдардын деңгээли боюнча дүйнө өлкөлөрүнүн рейтинг / Дүйнөлүк билим берүүгө кеткен чыгымдар, ЮНЕСКОнун Статистика институтунун мезгилдүү изилдөөлөрү - 2019, Кирүү режими: <http://data.worldbank.org/>
4. "Билим берүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын 2003-жылдын 30-апрелиндеги No 92 Мыйзамы, 43-ст. Билим берүүнү каржылоо булактары.